

Iris Tićac

**ZNAČENJE RAZLIKOVANJA PSIHE (PSYHE) I DUŠE
(SEELE) U RANOJ FENOMENOLOŠKOJ MISLI
EDITH STEIN**

Doc. dr. Iris Tićac, Teologija u Rijeci
UDK: 165.62 : [159.922 : 159.9.01] 929 STEIN, E.
Pregledni rad

Velika je zasluga E. Stein da je u svom ranom, ali javnosti tek 1991. godine dostupnom djelu «Uvod u filozofiju» jasno istaknula razliku između svijesti i psihe. Na taj joj je način uspjelo opovrgnuti idealističku pretpostavku prema kojoj je psihičko bez ostatka vezano uz svijest. Na to se nadovezuje razlikovanje psihe i duše, tj. revizija pojma duše. Težnja za razlikovanjem psihe i duše motivirana je težnjom za distanciranjem od pojma duše kako ga shvaća empirijska psihologija. Ovo je razlikovanje utjecalo na čitavu koncepciju osobe kakvu susrećemo u E. Stein. Rad polazi od teze da ove analize, provedene u djelu «Uvod u filozofiju», svjedoče o kontinuitetu fenomenološkog istraživanja E. Stein, odnosno o tome da je pitanje osobe i psihe čovjeka bilo središnje pitanje njene filozofije i u ranoj fenomenološkoj fazi.

Ključne riječi: svijest, psiha, duša, «personalna jezgra», «životna snaga».

* * *

Edith Stein studirala je psihologiju u Breslau kod Williama Sterna, no razočarana eksperimentalnom metodom i «psihologijom bez duše» odustaje od prvotne namjere promovirati kod njega. Kao razlog razočaranja studijem psihologije Stein navodi «vladajuću nejasnoću oko pojma psihičko». Stoga ne čudi da ju je privukao Husserlov način filozofiranja i njegova oštra kritika psihologizma. Stein odlazi u Göttingen gdje se priključuje skupini Husserlovih učenika. E. Husserl već je 1911. godine, u vrijeme rasprave između filozofije i psihologije, ukazao na to da moderna psihologija više ne želi «biti znanost o 'duši'» nego o «psihičkim fenomenima», no hoće li to i

postati, tada mora biti u stanju odrediti te fenomene i opisati ih u pojmovnoj strogoći. Početak fenomenologije može se razumjeti kao protureakciju na prirodoznanstveni psihologizam.

Što je za Stein značio susret s fenomenologijom, opisala je na sljedeći način: »Ponovno otkriće duha i nastojanje oko prave duhovne znanosti spada sigurno u najveće promjene koje su se dogodile u zadnjem desetljeću na znanstvenom području. Ne samo da je duhovnost i smislenost duševnog života ponovno stekla svoje pravo nego su također ponovno pronađeni njegovi stvarni temelji, iako još uvijek postoje psiholozi... koji smatraju nedopuštenim u znanstvenim svezama govoriti o duši».¹

Stein želi jasno razgraničiti fenomenologiju od psihologije, tj. otkloniti shvaćanje prema kojemu fenomenologija kao opis čistih doživljaja nije drugo nego deskriptivna psihologija. Takvo promatranje počiva na pogrešnoj pretpostavci, jer «čisti doživljaji kojima se bavi fenomenologija nisu psihička stanja, stanja ljudskog individuuma. Ljudi i životinje i sva njihova stanja – fizička i psihička – pripadaju realnom svijetu i zajedno se s njim isključuju putem ‘fenomenološke redukcije’».²

Mijene u shvaćanju psihe i duše valja razmatrati na pozadini nastojanja E. Stein da razvije fenomenološki pojam osobe. Već u disertaciji koju je obranila 1917. godine na Sveučilištu Albert-Ludwig u Freiburgu pod naslovom «Problem uživanja u njegovom povijesnom razvoju i fenomenološkom razmatranju»,³ u kojoj analizira iskustvo tuđe subjektivnosti, nametnulo joj se pitanje kako se konstituirati psiha čovjeka, što obuhvaća pojam ljudske duše. U okviru doktorske disertacije ona je samo skicirala strukturu ljudske osobnosti u njenim temeljnim crtama, ali, kako sama kaže, u tom okviru nije mogla započeti «produbljeno istraživanje kompliciranih pitanja tog kruga problema». Svoj odnos spram disertacije izrazila je Stein u

1 E. STEIN, *Welt und Person. Beiträge zum christlichen Wahrheitsstreben*, u: Edith Stein, Werke Bd.VI, Louvain – Freiburg 1962., str.64.

2 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2004., str. 20.

3 U svrhu promocije tiskani rad obuhvaća samo sustavne dijelove, dok je povijesni dio izgubljen. Rad je objavljen pod nazivom «O problemu uživanja». Edith Stein, *Zum Problem der Einfühlung*, Buchdruckerei des Waishauses, Halle, 1917. Svi navodi u ovom tekstu oslanjaju se na reprint originalnog izdanja. E. STEIN, *Zum Problem der Einfühlung*, Verlagsgesellschaft Gerhard Kaffke, München, 1980.

jednom pismu Romanu Ingardenu: »Pojam psihičkog još nije jasno razrađen (...) To će biti moguće tek onda kada bude razrađen pojam duha, također tu nedostaje još gotovo sve (iako je IV. dio jedini kojega sam radila 'con amore')».⁴

U nastojanju da se distancira od pojma «duše» kako ga shvaća psihologija, Stein već u ranoj fenomenologijskog fazi poduzima reviziju pojma duše i uvodi pojam psihe (*psyhe*), što će imati važan utjecaj na njezin pojam osobe. To dolazi do izražaja poglavito u djelu «Uvod u filozofiju».⁵ Nakon što je u prvom dijelu istraživala probleme filozofije prirode i ključne pojmove, u drugom dijelu, naslovljenom «Problemi subjektiviteta», Stein si postavlja kao zadaću razviti pojam osobe. Iako je rukopis nastajao između 1917. i 1920. godine, djelo je postalo dostupno čitateljskog javnosti tek 1991. godine, zahvaljujući dvojici vrsnih poznavatelja koji su, istražujući njena djela u okviru pripreme za njeno proglašenje blaženom, u arhivu u Bruxellesu naišli na ovaj vrijedan rukopis.⁶

Analize koje slijede poglavito se oslanjaju na drugi dio «Uvoda u filozofiju» u kojem Stein promišlja problem subjektivnosti.

Već u doktorskoj disertaciji u kojoj se bavi činom uživljavanja Stein dolazi do zaključka da «čisto ja» ne može biti uživljavajuće ja. Tko je nositelj doživljaja? Odgovor zahtijeva bistrnije pojmova «ja» i «psihičko», odnosno točnije razlikovanje svijesti i psihičkog. Stein se posvećuje razmatranju odnosa psihe i svijesti potaknuta uvjerenjem da je «temeljna pogreška» mnogih po sebi vrijednih istraživanja (F. Brentano, H. Münsterberg, P. Natorp) ležala u nedostatku u razlikovanju svijesti i psihičkog.

Razlika između svijesti i psihe

Dok se Stein u disertaciji bavila istraživanjem područja svijesti, sada se posvećuje istraživanju njenih korelata. «U niz korelata spada

4 E. STEIN, *Selbstbildnis in Briefen III. Briefe an Roman Ingarden*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2001., str. 56.

5 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, Edith Stein Gesamtausgabe 8, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2004.

6 Usp. Studio ufficiale dei due Teologi Censori della S. Congregazione per le Cause dei Santi, Gli Scritti della Serva di Dio Edith Stein, Roma, Postulazione Generale O.C.D., 1977.

također psihičko, koje tvori predmet psihologije». Psihičko spada u područje filozofije utoliko što je «korelat naše svijesti» i «kao i čitav prirodni svijet konstituiran u pravilnim svezama svijesti». Ishodište za fenomenološku analizu psihičkog tvori doživljaj. U strukturi doživljaja Stein razlikuje sadržaj doživljaja, doživljaj tog sadržaja i svijest o tom doživljaju.⁷ Ovaj posljednji aspekt, svijest koja prati i ujedinijuje svo doživljavanje Stein naziva individualnim «carstvom svjesnog 'čistog' doživljaja» koje kao takvo ne zahtijeva biti realnim entitetom.⁸ Stein razlikuje između metodološki uvedenog «čistog» ja i «individualnog» ja. «Ja» shvaća najprije u smislu «jedinstva struje svijesti». Ovo «ja» može biti okvalificirano kao «čisto», jer po sebi nema sadržaj. Čisto ja» po sebi je prazno, svoju puninu zadobija tek pomoću sadržaja doživljaja. Zahvaljujući različitosti sadržaja doživljaja, struje svijesti kvalitativno se razlikuju. «Budući da svaki pojedini doživljaj struje karakterizira posebno mjesto u cjelokupnoj svezi doživljaja, obilježen je kvalitativno kao doživljaj ovog, a ne nekog drugog ja».⁹ No, ni isticanjem te kvalitativne posebnosti još se ne postiže ono što Stein razumije pod «realnim ja».

Dok u doktorskoj disertaciji često govori o «čistom», «individualnom» i «psihičkom» ja, ne navodeći kakav odnos između njih postoji, a često i nije posve jasno o kojem «ja» govori, u djelu «Uvod u filozofiju», posebice u poglavlju u kojem tematizira problem subjektiviteta, ove razlike postaju jasnije. Dok u dosadašnjim istraživanjima pod subjektivitetom misli na «subjekt, tj. svijest kao korelat predmetnog svijeta», sada ističe kako je to «prirodnom stavu» relativno udaljeno značenje. Kada u uobičajenom smislu riječi govorimo o subjektima, tada u pravilu mislimo na ljude u svijetu. Ljudska osoba nije «puko čisto ja, čije duhovne oči gledaju u predmetni svijet» nego «realnost koja je dušom i tijelom povezana s realnim svijetom».¹⁰ Ljudi primaju utiske iz svijeta, zauzimaju nutarnji stav prema tome, zahvaćaju slobodnom voljom u svijet. Oni su «subjekti ja-života, intencionalne svijesti».¹¹

7 E. STEIN, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 14.

8 *Ibid.*, str. 20.

9 *Ibid.*, str. 42.

10 Edith Stein, *Einführung in die Philosophie*, str. 113.

11 *Ibid.*, str. 102.

Osobu kao subjekt «aktualnog ja-života», koja se razlikuje od «čistog ja», možemo prema Stein označiti kao «posebnu formu svijesti», personalnu svijest u čiju bit spada da se «odvija u formi cogita».¹² No time se ne iscrpljuje pojam osobe. Ona nije samo subjekt aktualnog svjesnog života nego posjeduje trajna tjelesna i psihička svojstva. Oznaka psihičko pripada samo «realnom ja, njegovim svojstvima i stanjima» i ostaje ograničena na «život izoliranog individuuma». Psihičko ili realno ja Stein shvaća «kao nositelja svojih svojstava», «kao transcendentnu¹³ realnost koja do danosti dolazi putem objavljivanja u imanentnim datostima, ali koja nikada sama ne postaje imanentom».¹⁴

Razdvajanje svijesti i psihe počiva na razlikovanju svijesti kao carstva svjesnog čistog doživljaja i psihičkog kao područja transcendentne realnosti koja se pojavljuje u doživljajima i sadržajima doživljaja. Stein se protivi shvaćanju prema kojemu je sve psihičko vezano uz svijest. Svijest i psihičko se razlikuju. Psiha se ne smije poistovijetiti sa strujom svijesti. «Osobu se naziva jedinstvom tijela i duše, ali ne tijela i svijesti. Govori se o njenim psihičkim svojstvima, dok govor o svojstvima svijesti nema smisla».¹⁵ Dolazi i do revizije pojma «svijest». Svijest se kao sposobnost (moć) refleksiviteta više ne shvaća u husserlovskom smislu kao «struja čiste svijesti» već je riječ o «prvotnoj svijesti» (tj. svijesti doživljaja) ili «nutarnjoj svijesti» koja nije «vlastiti čin nego 'nutarnje svjetlo' koje prosvjetljuje tijek doživljaja».¹⁶ Ova «prvotna svijest» istovremeno omogućuje da doživljaj koji prolazi «ostane 'retencionalno' u sadašnjosti», da se «kontinuirano prolazne 'faze' objedine u jedinstvo 'doživljaja'» i da se tako «doživljaj koji u refleksiji postaje predmetnim pokrije prvotno doživljenim, shvati kao 'isti'».¹⁷

Jasnim razlikovanjem psihe i svijesti Stein je uspjelo opovrgnuti idealističku pretpostavku prema kojoj je psihičko bez ostatka

12 *Ibid.*, str. 104.

13 „Transcendentno“ se ovdje razumije u fenomenološko-spoznajnoteorijskom smislu. To što je u svijesti dakle „imanentno“ dano je mišljeno. To što postoji s one strane svijesti, dakle „transcendentno“ empirijsko je postojanje.

14 E. STEIN, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1970., str. 20.

15 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 124.

16 *Ibid.*, str. 106.

17 *Ibid.*, str. 106-107.

vezano uz svijest i prema kojoj psihičkom ne pripada realnost. Stein najprije istražuje ono što je zajedničko osobama kao realnim subjektima, a to je njihova psiho-fizička struktura.

Ontička struktura psihičkog subjekta

Stein postavlja pitanje «kako nam je dan psihofizički individuum?»

Dok u disertaciji pokazuje kako su nam osobe dostupne u činu uživanja, ovdje ide korak dalje, pokazujući da je osoba dostupna i u nutarnjem opažanju. Za iskustvo ljudske osobe, prema Stein, postoje dva puta, onaj vlastitog i onaj tuđeg iskustva. Ako se za polazište razmatranja uzme «prirodni stav», tada «nam se opažanje tuđeg nudi kao ono što nam je bliže».¹⁸ No, kako je moguće iskustvo tuđeg duševnog života? Budući da «tuđe ja» nije dano izravno nego samo posredno, pojavljuje se u tjelesnom obliku, u psihofizičkom izrazu, Stein smatra da deskripcija tuđeg iskustva mora započeti na tom elementarnom sloju – tijelu. Ali tijelo koje je originalno dano moje je vlastito tijelo. Što možemo zadobiti iz promatranja vlastitog individuuma? U odgovoru na ovo pitanje Stein svoja istraživanja provodi na dvije razine: ontološkoj i fenomenološkoj.

Ponajprije, apstrahiramo li od tijela kao živog, tada se vlastito tijelo dano u činima vanjskog opažanja pojavljuje kao puka stvar, kao materijalno tijelo (Körper). No, ako se vodi računa o načinu na koji se ono pojavljuje za spoznajući subjekt, tada se pojavljuju razlike. Svako vanjsko opažanje stvari krije u sebi prazne komponente koje do ispunjenja dolaze u novim opažanjima. Svako shvaćanje stvari uzima stvar s jedne strane kao zatvoreno prostorno tijelo, dok su druge strane, tj. nutarnje, «prazne», «su-dane» i zahtijevaju drugu «orijentaciju», pokret opažajućeg. Slobodna promjena orijentacije i na taj način moguće ispunjenje praznih, tj. neodređenih komponenti opažanja pri tom je načelno neograničeno. Kod opažanja živog tijela (Leib), to nije moguće. Ovdje se pokazuje posebno mjesto koje tijelo ima u odnosu na druge stvari. Dok ono subjektu omogućuje po volji

18 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, Herder Verlag, Freiburg im Brisgau, 2004., str.149.

mijenjati mjesto prema svim stvarima, to mu ne uspijeva u odnosu na vlastito tijelo. Dok se svakoj drugoj stvari možemo približavati i od nje se udaljavati, sebe uvijek nalazimo vezane uz tijelo. Upravo ta «pripadnost sebi ne može se konstituirati u vanjskom opažanju». Samo izvanjski opaženo tijelo «bilo bi uvijek samo jedinstveno tijelo (Körper), ali nikada ‚moje tijelo‘».

Stein ističe kako ta vezanost tijela uz subjekt ukazuje na puno više nego što je «prostorna nerazdvojjivost». Živo se tijelo (Leib), za razliku od drugih materijalnih stvari, odlikuje sposobnošću pokretljivosti i pojavljuje se kao nositelj polja osjetilnosti. Tijelo posjeduje svojstvo koje se ne nalazi ni u jedne puko prostorne stvari, a to je osjetljivost, sposobnost biti nositelj aktualnih osjeta. Oni istovremeno pripadaju svijesti, čine dio osjetnog života tog subjekta, materijala na kojem se temelji duhovni život. Stein ističe da je tijelo bitno konstituirano osjetima, koji su «realni sastavni dijelovi svijesti i kao takvi pripadni svome ja». Osjetilne danosti pokazuju se kao istovremeno tjelesno-duševna stanja. «Umor koji osjećam ‚u čitavom tijelu‘ i posredstvom kojega mi tijelo u tom svom stanju dolazi do danosti, shvaćam istovremeno kao stanje ‚mog‘ psihičkog subjekta». ¹⁹ Upravo se osjetima konstituiraju jedinstvo vlastitoga ja i tijela, iako još ne u punom opsegu uzajamnog odnosa. Kao i osjeti, tako su i aktualna stanja, osjetljivost kao trajno svojstvo nešto što je zajedničko «tijelu» (Leib) i «duši» (Seele). Oduhovljeno tijelo (Leib) naspram tijela (Körper) odlikuje se ne samo time da je nositelj polja osjetila, da se nalazi u nultoj točki orijentacije prostornog svijeta, da je instrument volje već predstavlja polje izražavanja njemu pripadnog ja, odnosno odlikuje se sposobnošću izraziti nutarnji život osobe, njena aktualna stanja kao što su radost, žalost i njezin «karakter». Postavimo li pitanje što je to nutarnje koje se izražava u tijelu, Stein odgovara da je to «psihofizički subjekt, odnosno ‚osoba‘ kao realno jedinstvo ‚duše‘ i ‚tijela‘, pri čemu tijelo igra ulogu ‚vanjskog‘, a ‚duša‘ je odgovarajuće nutarnje». ²⁰ No, time još nije puno rečeno, dok se ne istraži što Stein razumije pod «dušom» ili, kako odsada radije govori, pod «psyhe», jer će izraz «duša» upotrijebiti u drugom smislu.

¹⁹ Isto, str. 194.

²⁰ Isto, str. 123.

Struktura psihe

Psiha je za Stein u najopćenitijoj formulaciji jedinstvo «nutarnjih» svojstava i stanja realnog subjekta. «Kao ov (biće) realnog svijeta psyhe pripada... najvišim kategorijama realnosti. Ona je supstancija, konkretno jedinstvo nutarnjih svojstava (akcidenata) i trpi za vrijeme trajanja svog postojanja niz promjenjivih stanja (modi). Ona i njena svojstva podliježu određenim pravilnim promjenama u ovisnosti o realnim okolnostima u kojima se nalaze i stoje pod kategorijom kauzaliteta».²¹

U Stein susrećemo zanimljivu tezu prema kojoj je psiha sa svojim svojstvima «biće koje se razvija».²² Za Stein psiha ne posjeduje svoja svojstva od početka nego ih postiže tijekom svoga života. Pod «životom psihe» Stein misli niz stanja, odnosno «kontinuiranu transformaciju životne snage²³ u aktualna psihička stanja; tijekom tih procesa životna se snaga usmjerava u određenim pravcima, 'pripravljajući' za izvjesne zadaće i u tome se sastoji izobrazba psihičkih dispozicija».²⁴ Izobrazba psihičkih dispozicija i svojstava u subjektu funkcionalno je ovisna o vanjskom svijetu, ali pretpostavlja i motivaciju okolnim svijetom. Da bi to učinila jasnim, Stein ukazuje na osebnost psihičkih svojstava i njihov odnos prema stanjima. Svojstva su dispozicije, odnosno znače isto što i sposobnosti za izvjesna stanja. Način na koji Stein predstavlja odnos između psihičkih svojstava i stanja ostavlja dojam kretanja u krug: »Oštroumnost je, primjerice, sposobnost riješiti teške zadaće uma, tj. izvršiti određene misaone djelatnosti. Tu sposobnost zadobijamo ako se 'vježbamo' u takvim zadaćama, ukoliko uvijek iznova naše mišljenje potvrđujemo na određeni način. Ali kako možemo vježbati djelatnost za koju ne posjedujemo sposobnost? Ako je pak, s druge strane, posjedujemo,

21 *Isto*, str. 124.

22 *Isto*, str. 126.

23 Koncept životne snage (*elan vital*) Stein preuzima od H. Bergsona i razvija ga u djelu «Doprinosi filozofijskom utemeljenju psihologije i duhovnih znanosti», u kojemu traži nov pristup u shvaćanju psihičkog kauzaliteta. Stein je uvjerenja da je jedino na tlu fenomenologije moguće plodno tretiranje psihičkog kauzaliteta, jer se pojam kauzaliteta još nije oporavio od udara koji mu je zadala Humeova kritika. Opširnije o tome vidi: E. STEIN, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 1-116.

24 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie. Gesamtausgabe 8.*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2004., str. 126.

tada je ne trebamo više postizati».²⁵ Kako bi se izbjegao ovaj «začarani krug», Stein smatra nužnim ukazati na razvoj psihe i njenih svojstava kao razvoj «prvotne sposobnosti». To znači da se ono što «nije 'postavljeno' u psihu ne može razviti ni pod kojim okolnostima».²⁶ Središnje značenje za strukturu psihe pritom ima ono što Stein naziva «životnom snagom».²⁷ Pod pojmom «životne snage» Stein razumije «trajna svojstva realnog ja ili psihičkog individuuma» koja su se razvila tijekom rastućeg životnog iskustva. Tako shvaćena «životna snaga» uzrok je psihičkog događanja jer omogućuje nastajanje aktualnih doživljaja. Bez životne snage bila bi, doduše, «moguća svijest, jer ishodište ima u čistom, po sebi praznom ja», ali se ne bi mogao pojaviti doživljaj u realnim psihičkim stanjima. Životna snaga omogućuje nastajanje aktualnih doživljaja, ali time iskušava povratno djelovanje, naime, njena se snaga umanjuje. Stein taj proces uspoređuje s «transformacijom energije». Psiha funkcionira u ovisnosti o životnoj snazi prema jednostavnom modelu: »Ako je rezervoar snage napunjen preoblikuje se u nagone potvrđivanja u kojima se troši njen višak. Ako je blizu iscrpljenja tako da prijeti zakazivanje funkcioniranja mehanizma, tada odašilje 'nagone potrebe' čije ispunjenje donosi prtok novih snaga».²⁸ Budući da svaki doživljaj «troši snagu», Stein se nameće pitanje je li životna snaga «konačni kvantum». Je li životna snaga individuuma dostatna, o tome možemo, prema Stein, «samo neodređeno i uopćeno nagađati».²⁹ Iako je njen odgovor niječan, ona dodaje da se «životna snaga» ne može ni kvalitativno odrediti. Stein ne može dati odgovor ni na upit koji se nameće, a to je pitanje podrijetla životne snage. Ona može tek utvrditi da ta «čudesna sposobnost iz sebe proizvodi 'nagonske snage', ukazuje na izvor snage koji leži s one strane mehanizma in-

25 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 126-127.

26 *Isto*, str. 127.

27 Koncept životne snage Stein preuzima od H. Bergsona, a sama Stein ukazuje na analogiju između tog pojma i pojma «psihičke snage» u Theodora Lippsa. U Husserla susrećemo pojam «habitualiteta» transcendentalnog ja, kao transcendentalni ekvivalent za pojam životne snage.

28 B. W. Imhof primjećuje da se na ovaj način E. Stein približava Freudu, iako u njenom djelu ne nailazimo na Freudovo ime. «Ako bi naša psiha u ovisnosti o životnoj snazi uistinu trebala funkcionirati po tom jednostavnom modelu 'nagona potvrđivanja i potrebe', tada bi to značilo potpunu ovisnost životne sfere o ta dva nagona». (B. W. IMHOF, *Edith Steins philosophische Entwicklung. Leben und Werk*, Birkhäuser verlag, Basel-Boston, 1987., str. 202).

29 *Ibid.*, str. 90.

dividualne osobnosti».³⁰ S pravom Imhof primjećuje da je Stein uporabom neodređenog pojma «životne snage» napustila tlo egzaktne pojmovnosti. Tek u posthumno objavljenom djelu «Konačni i vječni bitak» Stein iznova postavlja pitanje «otkuda» životna snaga. Ovdje ju poistovjećuje s «moći duše», točnije s «moći težnje» koja je duši «dana kako bi postala ono što treba biti».³¹

Život psihe pokazuje se kao rezultat djelovanja različitih snaga: osjetilne i duhovne životne snage. Osjetilna životna snaga preoblikuje se u osjetilne nagone i njihovo potvrđivanje. Istovremeno ona služi održanju duhovne životne snage koja pak «hrani» duhovnu djelatnost. «Što se svježije osjećam, to je 'budnije' moje 'duhovno oko', to je intenzivnije upravljanje na objekte, životnije shvaćanje. Potrebna je određena mjera životne snage da bi se uopće mogla razvijati bilo kakva ja-djelatnost, da bi u život mogao stupiti čin».³² Duhovna životna snaga ne predstavlja puku transformaciju osjetilne životne snage nego u sebi skriva nov izvor snage koji se, doduše, može razviti samo sudjelovanjem osjetilne životne snage. Duhovna životna snaga omogućuje psihi pristup objektivnom svijetu i osposobljuje ju da odatle izvlači nove snage.

«Psiha ukazuje na dvostruku narav: ona je u sebi zatvorena monada, a s druge strane korelat njenog okolnog svijeta, otvorenih očiju za sve što se zove 'predmet'».³³ «Tu drugu osobinu, doduše, ona ne posjeduje qua psyche nego qua duh».³⁴

Dok o osjetilnoj i životnoj snazi govori već u djelu «Doprinosi filozofskom utemeljenju psihologije i duhovnih znanosti», ovdje susrećemo diferenciranije razmišljanje o životnoj snazi u čovjeku. Pored duhovne i tjelesne životne snage ona uvodi «impulse volje». Ovo je razlikovanje važno, jer ukazuje na to da psihički život nije samo kauzalno uvjetovano događanje. Psihički su procesi s jedne strane vezani uz osjetilnu sferu, ali kao realizacija duhovnog života podliježu jednog drugoj vrsti zakonitosti, motivaciji koju Stein označuje

30 E. STEIN, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str.81.

31 Edith STEIN, *Endliches und ewiges Sein*, Edith Steins Werke, Band II., Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 1962., str. 399.

32 Edith STEIN, *Beiträge zur psychologischen Begründung der Psychologie*, str. 67.

33 *Ibid.*, str. 200.

34 *ibid.*, str. 200.

kao smisleno proizlaženje jednog akta iz drugog. Upravo smisleno proizlaženje razlikuje motivaciju od psihičkog kauzaliteta. Motivacija je zakonitost duhovnog života koja podređuje psihu vladavini razuma. U «psihičkom subjektu osjetilno-duhovne naravi» djeluje dvostruka zakonitost: kauzalitet i motivacija.

Aktualni psihički život na taj se način pokazuje kao sveza «osjetilnosti i duhovnosti».

Tijelo i duh i tome pripadne snage, osjetilna životna (kauzalitet) i duhovna (motivacija) snaga dopunjuju se pojmom duše.

Psiha i duša

Stein poduzima i prvo diferenciranje pojma duša naspram onog psihologije. «To što smo u svojim izvođenjima označavali kao psyhe, ‘duša’ kao jedinstvo svih ‘nutarnjih’ svojstava i stanja realnog subjekta, povezanog s materijalnim tijelom... to je za psihologiju mjerodavan pojam duše».³⁵ Za razliku spram pojma duše kako ga shvaća psihologija, Stein rabi izraz «duša» kako bi njime označila čitavu personalnu kvalitetu, koju nosi personalno ja. Dok je psiha samo vanjski dio duše koji predstavlja poveznicu između čisto tjelesnog i duhovnog postojanja čovjeka, duša se odlikuje personalnom, a time i slobodnom kvalitetom koju kvantificirajuća psihologija ne može istraživati. Drugim riječima, pod «psyche» Stein shvaća funkciju duše koja tjelesna iskustva čini dostupnim nutarnjem doživljavanju. Pod «dušom» u specifičnom smislu riječi Stein podrazumijeva «nutarnji bitak u kojemu se najčišće izražava ‘jezgra osobe’». Drugim riječima, «duša» postaje sinonimom čitave personalne kvalitete. Dok psiha podliježe razvoju, «personalna jezgra» koja leži u temelju tjelesno-duševnog jedinstva predstavlja «nepromjenjivo stanje koje nije rezultat razvoja nego obrnuto, propisuje tijek razvoja».³⁶ Stein govori o «personalnoj jezgri» kao središtu osobe, njenih svojstava i njenog karaktera. Ona predstavlja središte osobe koje do izražaja posebice dolazi u osjećajnom životu. U biti mnogih doživljaja leži

35 Edith STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 144.

36 Edith STEIN, *Beträge zur philosophische Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 84.

da dolaze iz dubine duše i nose biljeg njene jedinstvenosti. S tim u svezi Stein ukazuje na duboku razliku u sferi doživljaja. Dok je u teorijskim aktima, aktima opažanja, predočivanja, mišljenja, subjekt upravljen na objekt, čim taj subjekt pored toga i osjeća, to više nije moguće, jer «u osjećanju doživljava ne samo objekte nego sebe samog, doživljava osjećaje kao one koji proizlaze iz ‘dubine njegovog ja’». Doživljavajuće ja u osjećanju svijeta vrijednosti ne prima samo svijet kao vrijednosni nego ga «preuzima *u sebe*», odnosno «otvara mu svoju dušu».³⁷ Kada Stein govori o «ja dubini», tada misli na dušu i njene dubine. Time Stein istovremeno konstatira da «to ‘sebe’ doživljavajuće ja nije čisto ja, jer čisto ja nema dubine». Kad Stein govori o »ja dubini«, ima na umu «dubinski položaj» duše. Duša ima «dubinske slojeve... i rangovnim stupnjevima vrijednosti odgovara onaj dubinski sloj u koji one ‘zaslužuju’ biti primljene».³⁸ Iako na ovom mjestu nije moguće previdjeti Schelerov utjecaj, valja ipak primijetiti da Stein upravo tim «duševnim usidrenjem» vrijednosti ujedno nadilazi Schelera koji nije filozofijski utemeljio hijerarhiju vrijednosti.

Stein dušu shvaća kao središte duševno-tjelesno-duhovnog života, kao dubinu iz koje ja živi i u koju pounutarnjuje sve što doživljava. Duša je «središte osobe, ‘mjesto’ gdje je ona kod sebe same».³⁹ Tu do izražaja dolazi i značenje razlikovanja između psihofizičkog individuuma i osobe. «Psihofizički individuum koji se predstavlja kao jedinstvo materijalnog tijela i psihe ne bismo smjeli nazvati osobom u strogom smislu riječi. Osoba ima ‘tijelo i dušu’, ali to ‘imanje’ ima posebno značenje. U osobu spada živjeti iz ‘duhovnog središta’».

S razlikovanjem psihe i duše povezano je ujedno i razlikovanje karaktera kao određenog stanja unutar psihe, koji je svakoj osobi vlastit, od onog što osobi podaruje biljeg osobnosti, a što Stein naziva «personalnom osebnjuošću» pod kojom se misli «jednostavna kvaliteta» koja oblikuje osobu do «jedinstvene osobnosti». Pod «karakterom» Stein misli «sposobnost osjećati i snagu kojom se to osje-

37 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 137.

38 *Isto*, str. 137.

39 *Isto*, str. 137.

ćanje pretvara u čin». ⁴⁰ Budući da je osjećanje istoznačno s doživljajem vrijednosti, karakter je «otvorenost (eventualno i zatvorenost) za carstvo vrijednosti i način na koji se čovjek zauzima za njihovo ostvarenje». ⁴¹ «Nepromjenjiva jezgra» znači više nego sposobnost za određene čine, ona udara biljeg svakom činu koji iz nje proizlazi kao doživljaju upravo te i nijedne druge osobe. Ali ona daje pečat i svijetu objekata koji se otvara osobi, a to znači svijetu vrijednosti. Stein to ilustrira na sljedećem primjeru: «Estetska je osjetljivost karakterna crta osobe koja je zajednička mnogim drugima. I to su iste objektivne vrijednosti koje su svima njima dane. Unatoč tome, svatko ima posve ‘osobni odnos’ prema estetskim vrijednostima. (...) Postoje vrijednosti čija je vrijednost ‘nesporna’ i o čijem rang-poretku postoji opće suglasje; tko za nju nema ‘smisla’, tome se odriče svako razumijevanje umjetnosti na dotičnom području. Ali moju posebnu ‘zaljubljenost’ u ovo ili ono djelo neću zahtijevati ni od koga, jer ona počiva na onome što to djelo samo meni znači, na zadnjem tajanstvenom sporazumu između mene i njega». ⁴²

Takav individualni odnos postoji između osobe i svake njoj dostupne vrijednosti. Iskustvo duše imamo u doživljaju karaktera koji se najbolje pokazuje u otvorenosti i prijemčivosti za etičke vrijednosti. «Što je osoba, to vidimo po tome u kojem svijetu vrijednosti živi, za koje je vrijednosti pristupačna i koja djela – vođena vrijednostima – stvara». ⁴³ Da između osobe i svake njoj dostupne vrijednosti postoji upravo individualni odnos, pokazuje se posebice u odnosu prema drugim osobama: »O karakternim svojstvima čovjeka i njihovoj vrijednosti možemo se suglasiti s drugima i može se od mene zahtijevati ‘poštovanje’ za te vrijednosti. Ali se ne može postaviti kao zahtjev da ga ja zbog takvih vrijednosti trebam voljeti. Hoću li i kako nekoga voljeti, počiva na tome kako njegova jedinstvenost dotiče moju i nešto je tako jedinstveno, kao i sama ta jedinstvenost. Karakter ljubavi kao shvaćanja vrijednosti i njena upravljenost na

40 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 128.

41 *Isto*, str. 128.

42 *Isto*, str. 135.

43 Edith STEIN, *Beträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 205.

jedinstvenost osobe pokazuje da ta jedinstvenost sama u sebi uključuje vrijednost».⁴⁴

Samo je duša posve i isključivo određena jezgrom. «Sve duševno korijeni se u jezgri».⁴⁵ Duša znači čitavu personalnu kvalitetu, ona je «ispunjena onim što joj je vlastito, neovisno o 'izvanjskim okolnostima'».⁴⁶ Duša je u specifičnom smislu riječi središte osobe, «'mjesto' gdje je ona kod same sebe»,⁴⁷ u kojoj se «jezgra osobe» najčišće izražava. Što je to individualna duša, prema Stein, ne može se izraziti u svojstvima. Pa ipak ona govori o «kvalitetama» duše kao što su čistoća, dobrotu, plemenitost. Ako bi se na prvi pogled moglo reći da Stein ovdje iznosi proturječne tvrdnje, valja odmah dodati da je to proturječje samo prividno. Naime, prema Stein, te kvalitete nisu trajna obilježja duše. Ona su promjenjiva stanja kao i fluktuirajući doživljaji. Duša je njima ispunjena, ali one ju ne ispunjavaju izvana. Duša i njene kvalitete imaju posebno značenje za ono što Stein naziva karakterom u najužem smislu riječi. Karakterna svojstva kao sposobnosti za doživljavanje vrijednosti i vrjednosne načine ponašanja sama ne spadaju u dušu ni u jezgru osobe, ali omogućuju da postane vidljivim ono što dušu ispunja. «Dobrotu znači sposobnost za dobra djelovanja, ali ne samo to. Tko je dobar, taj djeluje dobro; ali dobrotu mu je vlastita i kada nikada ne bi trebao učiniti nešto dobro».⁴⁸

Posebno mjesto u «karakteru» zauzima volja. Unutar svojstva «nalazimo (više ili manje veliku) voljnu snagu kao sposobnost zauzeti se za doživljene vrijednosti, ali 'iza toga' i još jedno htijenje: snagu samooblikovanja koja... nije ograničena prvotnom sposobnošću. Ona se korijeni u samome ja i ovdje svaki voljni čin mora imati svoj izvor».⁴⁹ Ovdje Stein govori o slobodi samoodređenja koja čovjeka čini odgovornim za svoje čine.

Za razliku od psihičkih sposobnosti koje se razvijaju u ovisnosti o snagama kojima osoba raspolaže i o okolnostima, jezgra osobe

44 Edith STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 136.

45 E. STEIN, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 206.

46 *Ibid.*, str. 137.

47 *Isto*, str. 137.

48 E. STEIN, *Beiträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 208-209.

49 E. STEIN, *Einführung in die Philosophie*, str. 139.

ne podliježe razvoju. U tome se jasno pokazuje težnja za razlikovanjem psihe i duše koja je u Stein motivirana i težnjom za distanciranjem od pojma duše kako ga shvaća psihologija. To, naravno, vrijedi pod uvjetom da psihologija ne previđa pojam duše i ne svodi ga na «psihičke fenomene».

Stein rabi izraz «duša» u specifičnom smislu riječi i razvija pojam duše koji je srodan shvaćanju «duše» u metafizičko-religioznom smislu. Ipak ovdje ga još ne utemeljuje nego ga karakterizira kao onog koji izrasta iz svakodnevnog razumijevanja. Na razliku između poimanja duše u jednom i drugom smislu ukazuju izrazi uobičajenog govora: «Razlikuje se, primjerice, osjetilna bol od duševne boli i time se izražava da osjetilnost ne spada u duševni život».⁵⁰ Personalna jezgra ili, u konačnici, duša čovjeka postaje «izvorom života». «Živjeti iz vlastite duše... ne znači samo to da aktualni život zrcali kvalitete duše nego da iz nje izvire, njen je život».

Duša s jedne strane traži usidrenje u psiho-fizičkoj strukturi, a s druge strane svezu s duhovnim svijetom. Personalna jezgra čisti je faktum i kao takav neobjašnjiv. To vodi Stein do granica filozofske refleksije. Te granice ukazuju na ono što Stein ovdje označuje kao «onostranu moć» koja leži «izvan osobe i svih naravnih sveza». Tu se već mogu uočiti prvi tragovi okretanja prema religioznom. Prema E. Stein, postoji očito još jedno drukčije pritjecanje životnih snaga: «Postoji stanje mirovanja u Bogu, potpunog smirivanja svih duhovnih djelatnosti, u kojem se ne planira, ne odlučuje, ne djeluje nego se sve umno prepušta Božjoj volji». Prema svjedočenju same E. Stein, ova je spoznaja proizašla iz vlastita iskustva: «Ovo mi je stanje priopćeno nakon što je doživljaj koji je nadilazio moje snage potpuno iscrpio moju duhovnu životnu snagu... Mirovanje u Bogu naspram zakazivanja sve aktivnosti iz nedostatka životne snage nešto je posve novo i jedinstveno. Ono je bila mrtva tišina. Na njeno je mjesto stupio osjećaj zaštićenosti, oslobođenosti od brige, odgovornosti i dužnosti djelovanja. I kada sam se predala tom osjećaju, počeo me ispunjavati nov život i – bez voljnog napora – tjerati na novo potvrđivanje. Ta oživljujuća struja čini se kao izljev djelatnosti

⁵⁰ Isto, str. 145.

i snage koja nije moja, i koja je u meni djelatna, a da mi ne postavlja nikakve zahtjeve».⁵¹

Tek susret s mišlju Tome Akvinskog i nastojanje oko posredovanja između novovjekovne filozofije svijesti i klasične metafizike bitka, omogućit će E. Stein utemeljiti pojam duše, odnosno vodit će ju do metafizike koja se usredotočuje oko pojma osobe.

Iz svega rečenog moguće je zaključiti da se posebna zasluga E. Stein sastoji u tome što je u vremenu u kojemu je dominiralo prirodoznanstveno shvaćanje svijesti i psihe učinila vidljivom vlastitu zakonitost svijesti, što je jasnim razgraničenjem između svijesti i psihe opovrgnula idealističku pretpostavku prema kojoj je psihičko bez ostatka vezano uz svijest, i prema kojoj psihičkom ne pripada realnost. Za koncepciju osobe također je važno razlikovanje između pojma psihe i pojma duše. No, upitnim se pokazuje prenošenje pojmovna iz prirodnih znanosti, kao što su snaga i energija, na područje psihe i svijesti. To je tim čudnije što čisto fenomenološko istraživanje upravo izbjegava takve redukcionizme. No, neovisno o tome, istraživanju E. Stein u cjelini pripada velika zasluga.

51 E. STEIN, *Beträge zur philosophischen Begründung der Psychologie und der Geisteswissenschaften*, str. 76.

Zusammenfassung

Es ist eine der grossen Verdienste E. Steins, dass sie in ihrem frühen aber erst im Winter 1991. veröffentlichten phänomenologischen Werk «Einführung in die Philosophie» eine klare Scheidung zwischen Psyche und Bewusstsein vorgenommen hat. Auf diese Weise gelang E. Stein die Wiederlegung der idealistischen Annahme, das Psychische sei restlos an das Bewusstsein gebunden. Im Anschluss darauf, hat E. Stein eine erste Differenzierung des Seelensbegriffs gegenüber dem der Psychologie vorgenommen. Das hat Rückwirkungen auf das gesamte steinschen Personkonzept.

Die Arbeit geht von der These aus, dass die Analysen im Werk «Einführung in die Philosophie» von der Kontinuität phänomenologischer Forschung Edith Steins zeugen, bzw. davon, dass die Frage nach Person und Psyche des Menschen die zentralste Achse von Steins philosophischen Denken auch in ihrer frühen phänomenologischen Phase war.

Schlüsselwörter: das Bewusstsein, die Psyche, die Seele, der «Kern der Person», die Lebenskraft.